

Koloniekind

Mariët Meester
groeide op in
Veenhuizen en
vond de
begraafplaats
doodeng

Het gesticht is nu een mooi vooruitzicht

BEGRAAFPLAATS *Mariët Meester*, opgegroeid in gevangenis-kolonie Veenhuizen, vond als kind de begraafplaats te eng om naar te kijken. Ze maakt een wandeling over het 'Vierde Gesticht', dat ooit ook háár laatste rustplaats zal zijn.

Foto's **Jaap de Ruig**

Toen ik opgroeide in de Drentse gevangenis-kolonie Veenhuizen, waar ik als baby belandde omdat mijn vader er als schoolmeester ging werken, vond ik onze begraafplaats een lugubere plek. Veenhuizen was in die tijd niet toegankelijk voor buitenstaanders, mensen die er niets te zoeken hadden werden door justitiemedewerkers weggestuurd. Dat laatste gold zelfs voor de inwoners, die vrijwel allemaal verbonden waren aan een van onze gevangenis. Zodra ze hun pensioen hadden bereikt, moesten ze de kolonie zo snel mogelijk verlaten en zich ergens anders vestigen. Het gevolg was dat ik als kind bijna geen oudere mensen kende en er in het dorp zelden iemand overleed. Gebeurde dat toch, dan ging het om een jong persoon, allemaal leefden we intens met het drama mee. Voordat de begrafenisstoot langs ons huis zou komen, sloten we respectvol de gordijnen. De rouwenden legden hun route lopend af, over kaarsrechte, door akkers omzoomde wegen.

De begraafplaats van Veenhuizen maakte me ook om een andere reden aan het rillen: vóór was een groot grasveld waar mensen lagen begraven die een besmettelijke, zeer gevaarlijke ziekte hadden gehad, zodat er, zo had ik begrepen, honderd jaar lang niemand mocht komen. Ik durfde er nauwelijks naar te kijken, laat staan dat ik een voet op het gras durfde te zetten. Net als veel dorpingen veronderstelde ik dat de doden daar naamloos in één enorme kuil waren gesmeten.

Wanneer ik nu naar de begraafplaats van Veenhuizen ga, is alles anders. Ik kom er regelmatig, niet alleen omdat mijn moeder er begraven ligt, ook vanwege de serene sfeer en de verschillende historische en sociale lagen die door de graven worden geïllustreerd. Hoe vaak ik er ook rondwaal, telkens ontdek ik weer iets nieuws dat te maken heeft met de drie fases die Veenhuizen in bijna tweehonderd jaar heeft gekend.

De eerste fase begon in 1823, toen in een afgelegen deel van Drenthe drie grote

Onder het grasveld liggen meer dan tienduizend overledenen uit de armen-gestichten

gestichten werden neergezet waarin arme mensen uit de grote steden gedwongen moesten verblijven. Eerst vielen die gestichten onder de particuliere Maatschappij van Weldadigheid, na 36 jaar nam de Nederlandse staat ze over. Later veranderden de gestichten in rijkswerk-inrichtingen en kwamen er alleen nog mannen terecht die we nu 'dak- en thuislozen' zouden noemen, toentertijd heetten ze 'verpleegden'. Ze maakten zich in Veenhuizen nuttig op het land, in werkplaatsen, bij het rondbrengen van drinkwater en bij het leeghalen van de wc-tonnen van de inwoners. Sommige verpleegden voelden zich zo thuis, dat ze ook na de AOW was ingevoerd graag wilden blijven. De laatsten van hen heb ik nog meegemaakt, gemoedelijke opa's in stevige bruine pakken. Ze verbleven in andere zalen dan de gedetineerden die bij ons vastzaten, want sinds de Tweede Wereldoorlog was Veenhuizen de fase ingegaan die nog steeds voortduurt: de rijks-werkinrichtingen werden strafgevangenis-sen, penitentiaire inrichtingen.

Wie nu de begraafplaats van Veenhuizen bezoekt, een rijks-monument, wordt meteen geconfronteerd met de huidige fase. Na het afleggen van nog steeds dezelfde kaarsrechte wegen met akkers aan weerskanten kom je bij het 'Vierde Gesticht', zoals de bijnaam van de begraafplaats al sinds de periode van de drie armengestichten luidt. Het Vierde Gesticht wordt omzoomd door een houtwal en grenst aan één kant aan een sterrenbos met geometrische paden. Naast het parkeerplaatsje staan schafketen voor degenen die het algemene onderhoud voor hun rekening nemen; gedetineerden, mensen met een taakstraf en anderen die werken voor het plaatselijke sociaal agrarische bedrijf. In mijn jeugd jaren gebeurde dat in het hele dorp, toen werden ook de moestuinen van de inwoners door mensen uit de inrichtingen verzorgd. Veenhuizen leek een landgoed, zelfs sommige bospaadjes werden aangeharkt.

Na een elegant wit toegangshek volgt op het Vierde Gesticht meteen rechts het

veld waar nog steeds de dampen van de besmettelijke ziekte zouden kunnen hangen. Een gedegen gidsje, *De arme dood* van Anja Schuring, vertelt een heel ander verhaal. Onder het grasveld, waarvan het voorste deel bestemd was voor protestanten en het achterste voor katholieken, liggen meer dan tienduizend overledenen uit de armengestichten. Omdat hun begrafenis uit de algemene middelen werd betaald, kregen ze geen grafteken. Wel werden ze individueel begraven en ieders overlijden werd geregistreerd. Van de mythe over het massagraf klopt dus niets. Wel liggen op dit veld de doden uit ruimtegebrek in lagen boven elkaar. De besmettelijke ziekte was cholera, meldt het gidsje ook, een epidemie die halverwege de negentiende eeuw in heel Nederland heerste. In Veenhuizen stierven 259 mensen uit de gestichten eraan. Van de tienduizend doden maken zij dus een relatief klein deel uit.

Nu pas besef ik dat er tijdens mijn jeugd jaren toch echt gedetineerden moeten zijn geweest die zo dapper waren dit deel van het Vierde Gesticht te betreden, het gras was er immers altijd kort. Voor zover bekend heeft niemand er cholera door opgelopen. Links van het middenpad ligt nog een

oud deel van deze begraafplaats. Wie wil, kan voorzichtig tussen de graven door over het mossige gras wandelen, slalomend tussen de 'ambtenaren', zoals de werknemers van de armengestichten, de rijks-werkinrichtingen en ook de gevangenis van oudsher werden genoemd. Er zijn graven met ijzeren hekwerken eromheen als kinderboxen, er zijn eenvoudige zerken van hout en er zijn enkele liggende grafmonumenten van dominees die niet met hun voeten, maar met hun hoofd naar het oosten liggen opdat ze tijdens de wederopstanding onmiddellijk het woord tot hun medegestorvenen kunnen richten.

Dominees liggen er niet met hun voeten maar met hun hoofd naar het oosten

Dankzij de inzet van vrijwilligers, die sinds 1995 van mei tot oktober iedere woensdagavond op hun knieën liggen te borstelen, te schuren en te schilderen, is er op dit deel van de begraafplaats al heel wat roest weggewerkt, hebben stèles van hout aan de bovenkant een zinkstrook tegen inregenen gekregen en zijn teksten op stenen weer leesbaar gemaakt. Niet zelden wordt onder de naam van de overledene zijn functie vermeld, van wagenmakersbaas tot onderdirecteur. Een ander bijzonder kenmerk van dit oude deel van het Vierde Gesticht zijn de 27 graftrommels die onder de hoede van de vrijwilligers zijn gerestaureerd; ovale blik-

ken, afgesloten door glas, waarin metalen of porseleinen bloemen zitten. Een van de vrijwilligers is helemaal in dit onderwerp gedoken en heeft elders in het dorp een speciaal graftrommelmuseum ingericht dat één dag per week is geopend.

Zelf heb ik ook een bijdrage mogen leveren aan het ontsluiten van de mystiek van deze bijzondere plek. Een paar jaar geleden heb ik tijdens een muziekfestival de levensgeschiedenissen van zeven gestorvenen op het Vierde Gesticht verteld, begeleid door een fluitiste. De teksten zijn vastgelegd in de film *Zeven tranen* die te zien is op YouTube. Eén graf waarvan ik de achtergrond heb uitgezocht ligt op dit gedeelte. Het is van de 22-jarige Weike, een van de oudste dochters in het gezin van elf kinderen van een meester-knecht bij Justitie. De boer bij wie ze in het huishouden hielp had haar zwanger gemaakt, ze overleed kort na de bevalling. Haar baby, een jongetje, werd als twaalfde kind opgevoed in het gezin van haar ouders. Zijn leven lang heeft hij zich zo over zijn achtergrond geschaamd, dat zijn eigen dochters er pas na zijn dood een brief over vonden.

Lees verder op pagina 14

» **Vervolg van** pagina 13

En stukje voorbij het oude deel van de begraafplaats staan witte kruizen waaronder verpleegden liggen die het dorp als hun echte woonplaats beschouwden, en die daarom ook hier tot de inwoners worden gerekend. Ernaast zijn verschillende rijen met recente graven, waaronder dat van mijn moeder. Sinds 1983 hoeven inwoners van Veenhuizen na hun pensioen niet meer te vertrekken, zodat mijn ouders er konden blijven en mijn vader (93) er nog steeds woont. Wie nog verder doorloopt, voorbij een overdwars middenpad, komt langs een terrein waarmee deze begraafplaats in een later stadium is uitgebreid, en waar niet-katholieke verpleegden uit de tijd van de rijkswerkinrichtingen zijn begraven. De meesten van hen hebben geen grafteken, anderen hebben een genummerd wit betonkruis gekregen. Oor-

spronkelijk waren dat houten paaltjes, die op een gegeven moment begonnen te rotten. Gedetineerden hebben toen onder leiding van een werkmeester deze kruizen gegoten, de vrijwilligers houden ze nu schoon en knappen ze zo nodig op.

Helemaal links achteraan op het Vierde Gesticht ligt ook een graf waarvan ik de achtergrond heb uitgezocht. Het grafte-

Vrijwilligers knappen de kruizen op en maken ze schoon

ken bestaat uit een eenvoudige ronde steen, als het blad van een marmeren tuinfeltje, met de jaartallen 1955-2005. De naam van de overledene bleek bij een gedetineerde te horen die wist dat hij na het uitzitten van zijn straf zou worden uitgezet naar Indonesië, waar hij weliswaar was geboren, maar waar hij niemand kende, ook de taal sprak hij niet. De zorgen daarover kwelden hem zo, dat hij

in zijn gevangenis een eind aan zijn leven maakte. Omdat geen enkel familielid zich meldde, bracht zijn mentor, een vrouwelijke bewaarder, hem samen met een collega en een pastor naar zijn laatste rustplaats. „Het is erg om zo te moeten eindigen, omringd door alleen gevangenispersoneel”, zei de pastor tijdens zijn overdenking. „Maar eens is er een vrouw blij geweest met de geboorte van dit jongetje.”

Later moet er alsnog een nabestaande zijn opgedoken die het steentje heeft geplaatst, of de andere gedetineerden hebben er geld voor ingezameld. Onlangs stond er ineens een lantaarn naast, alsof toch iemand zich deze ongelukkige blijft herinneren.

Langs het graf van de gedetineerde loopt het laatste dwarspad van deze begraafplaats. Wie het volgt komt bij het ‘nieuwe’ katholieke gedeelte, waar zowel verpleegden als inwoners liggen. Wim Pannebakker ontbreekt, een katholieke

inwoner die na zijn overlijden is gecremeerd, en die veel voor deze begraafplaats heeft betekend. Niet alleen was zijn vrouw een van de eerste vrijwilligers die zich inzette voor het behoud, als directeur algemeen beheer, de hoogste justitiefunctie in Veenhuizen, heeft Pannebakker ook kunnen regelen dat een bijzonder aspect van het Vierde Gesticht nog een tijdje verlengd kon worden.

Een paar jaar voor zijn dood heeft hij me verteld hoe dat is gegaan. Omdat de inwoners van de justitiekolonie zo afgelegen woonden, hadden ze recht op emolumenten, allerlei voordeeltjes. Zo konden ze gratis naar het eigen zwembad van Veenhuizen, ze mochten gratis schaatsen op de eigen ijsbaan en ook begraven worden was in Veenhuizen gratis en voor eeuwig. Toen Pannebakker directeur algemeen beheer was geworden, nog in de tijd dat de inwoners na hun vijftenzestigste moesten vertrekken,

kreeg hij een brief van een voormalige werkmeester van de gevangnissen, een schildersbaas die ook had moeten verhuizen. Mocht de man een briefje in zijn testament leggen waarop stond dat hij na zijn dood graag wilde terugkeren? Een maand later kreeg Pannebakker een telefoontje: de vrouw van een voormalige hoofd-directeur was overleden, mocht zij in Veenhuizen bij haar man worden

Ik dwaal door het verleden en tegelijkertijd door mijn voorland

neergelegd? Zulke aanvragen bleven binnenvallen, op een gegeven moment had hij een heel mapje met ‘toekomstige begrafenis-klienten’, zoals hij het zelf formuleerde.

Toen er sprake van was dat het Vierde Gesticht zou worden overgedragen aan de gemeente, wat uiteindelijk ook is gebeurd, vroegen Wim Pannebakker en zijn medewerkers zich af: hoe moet

dat nou? Daar gaan onze rechten, daar gaan onze emolumenten, daar gaat ons gratis graf. Hij heeft toen kunnen regelen dat alle inwoners en hun nazaten zich nog één keer mochten opgeven voor dit voorrecht, iets wat - weer in zijn woorden - ‘half Veenhuizen’ vervolgens deed.

En zo komt het dat ik op het Vierde Gesticht niet alleen door het verleden dwaal, tegelijkertijd wandel ik er door mijn eigen voorland. Ook ik heb me opgegeven, ook ik kom later tussen de armen, de verpleegden, de ambtenaren en een enkele gedetineerde terecht. Hoewel ik hoop dat er nog vele jaren aan vooraf zullen gaan, is dat hoe dan ook een mooi vooruitzicht.

Het boek *Koloniekind. Opgroeien in het gevangenisdorp Veenhuizen* van Mariët Meester wordt op 19 april gepresenteerd in het Gevangenis-museum in Veenhuizen.

